

SEVİNC RUİNTƏN
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin dosenti
E-mail: seva6611@rambler.ru

CAVİD ƏLİSGƏNDƏRLİ
Bakı Dövlət Universiteti
E-mail: javid_alisgandarli@yahoo.com

POSTSOVET MƏRKƏZİ ASİYA RESPUBLİKALARINDA ABŞ VƏ RUSİYANIN HƏRBİ-SİYASI İŞTİRAKİ

Açar sözlər: Yeni dünya düzəni, Mərkəzi Asiya, hərbi baza, "iki sərhəd" strategiyası, antiterror kampaniyası, Kant, Manas, Karşı-Xanabad, Baykonur, Ayni

Ключевые слова: Новый мировой порядок, Центральная Азия, военные базы, стратегия «двух границ», антитеррористическая борьба, Кант, Манас, Карши-Ханабад, Байконур, Айни

Keywords: New world order, Central Asia, military bases, strategy of "two borders", the fight against terrorism, Kant, Manas, Karshi-Khanabad, Baikonur, Ayni

Yeni dünya düzəninin yaranması və postsovjet Mərkəzi Asiya regionunun yenidən dünya dövlətlərinin maraqları dairəsinə daxil olması. XX əsrin 90-cı illərində dünyanın 1/6-nı əhatə edən Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının (SSRİ) dağıılması ilə bu dövləti təşkil edən respublikaların yerləşdiyi böyük sahədə geopolitik vəziyyət kökündən dəyişdi. SSRİ-nin digər respublikaları kimi Mərkəzi Asiya respublikaları Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmenistan və Tacikistan da müstəqillik əldə edərək beynəlxalq aləmin bərabərhüquqlu üzvlərinə çevrildilər və bununla da yenidən dünya dövlətlərinin, eyni zamanda beynəlxalq və regional təşkilatların maraqları dairəsinə daxil olmuş oldular. Bir tərəfdən ABŞ və onun müttəfiqləri, digər tərəfdən isə Rusiya, Çin və qismən də İran arasında region uğrunda geosiyasi mübarizə başlandı. Bəzi qərb analitikləri məhz bu ilk üç dövlətin Mərkəzi Asiya ərazisində XIX əsrдə baş vermiş "Böyük oyunu" müasir dövrün qaydalarına uyğun bərpa etmiş olduqları qənaətindədir. Lakin hazırda bu dövlətlərdən başqa həmçinin Türkiyə, Pakistan, Hindistan və Avropa Birliyi ölkələri də regionda cərəyan edən hadisələrə təsir göstərə bilmə imkanlarına malikdirlər (1).

Mərkəzi Asiya regionunu dünya dövlətləri üçün aktual edən çox səbəblər var və bu haqda çox danışılır. Hazırkı məqalə çərçivəsində məqsədimiz Mərkəzi Asiya regionunun ümumilikdə əhəmiyyətindən danışmaq deyil. Məqalədə XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində dünyada cərəyan edən hadisələr fonunda, bir-birilə mübarizə aparan 2 dövlətin - ABŞ və Rusyanın regionda hərbi-siyasi iştirakını mümkün edən səbəblər və iştirakı məsələlərindən bəhs ediləcək.

ABŞ-ın C.Hopkins universiteti yanında Mərkəzi Asiya – Qafqaz İnstitutunun rəhbəri Frederik Starrın sözləri ilə desək, Mərkəzi Asiya regionu bir çox qlobal problemlərin həlli üzrə həddən artıq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Region ölkələrini ayrı-ayrılıqda qiymətləndirəsək, onda regionun bütünlükdə əhəmiyyətini kiçiltmiş olarıq. Ümumilikdə isə Mərkəzi Asiyadan mütləq əhəmiyyəti ondadır ki, o hər nəyin mərkəzidir. O həm də dünyanın nüvə ölkələri ilə (Hindistan, Çin, Rusiya, Pakistan, potensial olaraq İran, həmçinin NATO blokuna daxil olan

Türkiyə) əhatə olunmuş yeganə regiondur” (2). Bu baxımdan, Mərkəzi Asiya regionu tarix boyu olduğu kimi, hazırda da özünün əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

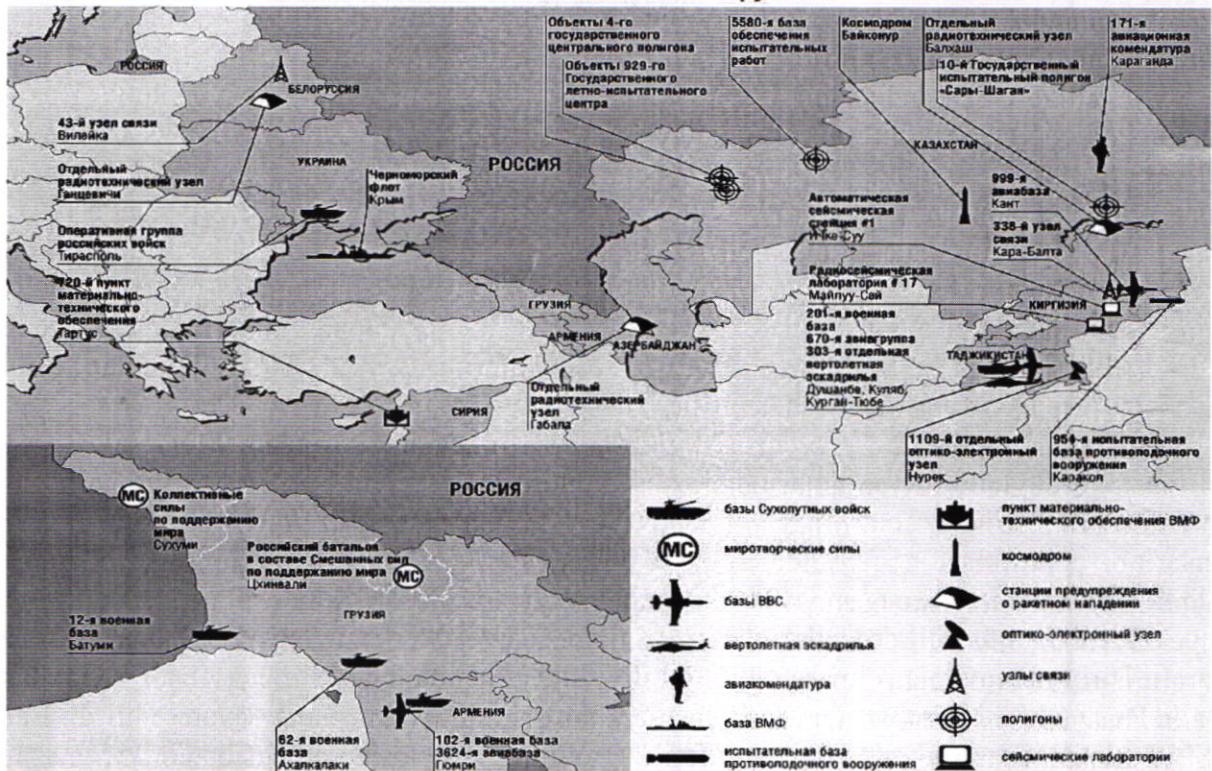
XX əsrin sonları – XXI əsrin əvvəllərində dünya dövlətlərinin region uğrunda mübarizəsini bir neçə mərhələdə izləyə bilərik. Əslində bu mərhələlərin arasında qəti müəyyənləşdirilmiş tarixlərin olduğunu deməyəcəyik. Hətta bütün mərhələlərdə mübarizə qarışq formada olmuşdur, həm siyasi, həm iqtisadi, həm də hərbi mübarizə forması bütün mərhələlərdə özünü göstərir. Sadəcə müəyyən dövrlərdə daha çox prioritet olan istiqamətlər olmuşdur. İlk mərhələ SSRİ-nin dağılmasından həmən sonra başladı: region böyük dövlətlərin maraqlarının kəsişdiyi mühüm mərkəzlərdən biri oldu. Amerikalı politoloq Z.Bjezinski belə hesab edir ki, bütünlükdə Avrasiya regionuna təsir imkanlarına görə Mərkəzi Asiya regionu Qafqaz və Əfghanistanla birlikdə “Avrasiya Balkanları” hesab oluna bilər (3, s.161-195). Belə ki, əslində bütün dünyada qüvvələr balansının necə olmasına Mərkəzi Asiya dövlətlərində hadisələrin hansı istiqamətdə inkişaf etməsinin əhəmiyyətli dərəcədə təsiri ola bilir. Öz növbəsində, dünyanın aparıcı dövlətlərinin, həmçinin region dövlətlərinin xarici siyaset fəaliyyətləri Mərkəzi Asiyada baş verən proseslərə təsir edən mühüm amillərdən biridir. Bu mərhələdə ABŞ Mərkəzi Asiya regionunun özünün maraqları dairəsinə daxil olduğunu elan etdi. Diqqətini daha çox SSRİ-nin varisi olaraq dünya birliyində mövqelərini möhkəmlətməyə yönəltmiş Rusiya isə bu mərhələdə regionu bir qədər diqqətdən kənarda qoymuşdu. İkinci mərhələ XX əsrin 90-ci illərinin ortaları və ikinci yarısını əhatə edir, iqtisadi mübarizənin prioritet olduğu mərhələdir. Bu mərhələdə mübarizə daha çox beynəlxalq iqtisadi layihələr çərçivəsində (Əsrin müqaviləsi, Böyük İpək Yolunun bərpası layihəsi, TRASEKA və s.) həyata keçirilir, neft-qaz ixracı marşrutlarının diversifikasiyası istiqamətində işlər görülməsinə uğurlu-uğursuz cəhdələr edildi. 2000-ci illərin əvvəllərindən başlayan hazırlı mərhələdə isə, mübarizə daha çox regionda hərbi bazaların yerləşdirilməsi ilə region dövlətlərinə təsir edə bilmə imkanlarını saxlamaq və artırmaq vasitəsilə həyata keçirilir.

Rusyanın regionda hərbi-siyasi iştirakı. SSRİ-nin dağılmasından, Mərkəzi Asiyada yeni müstəqil dövlətlərin yaranmasından sonra həmin dövlətlərdən bəziləri Rusiya hərbi hissəsələrinin ərazilərində çıxarılmasını tələb etdilər. Türkmənistan və Özbəkistandan hərbi hissələrinin çıxarılması nəticəsində, regionda Rusyanın hərbi-siyasi və iqtisadi mövqeləri zəiflədi. Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistanla vəziyyət isə fərqli oldu.

İlk illərdə müstəqil dövlətlər olaraq RF ilə postsoviet Mərkəzi Asiya dövlətləri arasında ikitərəfli hərbi müqavilələr olmasa da, SSRİ dövründən qalma bir sıra müqavilələr və razılaşmalarla Rusiya hərbi hissələrinin Mərkəzi Asiya ərazisində saxlanmasına davam edilirdi. Belə ki, SSRİ-nin dağılmasından sonra sərhədlərin qorunması məsələsinə münasibətdə iki yanaşma mövcud idi: 1) Rusyanın sərhəd qoşunlarını müstəqilliyini elan etmiş bütün postsoviet respublikalarının ərazisindən çıxartmaq; 2) “2 sərhəd strategiyası”na əməl etmək (MDB üzvü olan postsoviet respublikalarının milli maraqlarının xarici sərhədlərdə və Rusyanın özünün maraqlarının Rusiya sərhəddində qorunması). Hazırda Rusiya “2 sərhəd strategiyası”nı həyata keçirir. Rusyanın sərhəd xidmətinə həmçinin *Tacikistan Respublikasında olan Sərhəd qrupu*; Ermənistan Respublikasında olan Çevik qrup; Belarus Respublikasında olan Çevik qrup; *Qırğızıstan Respublikasında olan Çevik qrup*; *Qazaxıstan Respublikasında olan Çevik qrup* daxildir. 1993-cü ildə Rusiya SSRİ zamanından xarici sərhədd olduğu üçün bütün tələblərə uyğun qurulmuş yeganə xarici sərhədd xətti olan tacik-əfqan sərhəddini qorumaq haqda öhdəlik götürmüdü. SSRİ-nin dağılmasından keçən müddət ərzində, hətta MDB-nin yaradılmasına belə baxmayaraq bu ərazidə hələ də yeni dövlət sərhəd mühafizə infrastrukturunu yaradılmayıb. Sərhəddin qorunmasını Rusiya sərhədçiləri həyata keçirirdilər, Rusiyaya aid 201

saylı moto-atıcı diviziya da onlara yardım edirdi. 2004-cü ildə həmin diviziya Rusiya hərbi bazasına çevrildi və elə həmin ildə Tacikistanda Rusiya sərhəd qoşunları birləşmələrinin ixtisas edilməsi haqda qərar qəbul edildi. Dekabr ayında Rusiya Tacikistanın Əfqanistanla sərhəddinin o vaxta qədər Rusyanın İşkaşım, Xoroq və Kalay-Xumb sərhəd dəstələri tərəfindən mühafizə olunan Pamirdən keçən 881.600 km hissəsinin qorunmasını tamamilə tacik sərhədçilərinin ixtiyarına verdi. Eyni zamanda 22 sərhəd zastavası, 25 sərhəd postu, bütün infrastruktur, həmçinin 3 keçid məntəqəsi Tacikistana təhvil verildi. Rusiya sərhədçilərinin Tacikistani tərk etməsinə baxmayaraq Rusiya Federal Təhlükəsizlik Bürosu (FSB) sərhəd xidmətinin operativ qrupu və bütün sərhəd dəstələrində müşavirləri qalmağa davam edirlər. Rusiya həmçinin bildirib ki, Rusiya sərhədçilərinin Tacikistan sərhədlərini tərk etmələrinə baxmayaraq Tacikistana hərbi yardımı davam etdirəcək. Rusiya hərbi təlimatçıları Tacikistanın xarici sərhədlərində qalmaqdə davam edəcək və Düşənbədəki bazada yerli hərbiçilərə təlimlər keçməyə davam edəcəklər.

Российские военные базы за рубежом

Postsovet Mərkəzi Asiya respublikaları ərazisində Rusiya hərbi bazaları və hərbi biləsmələri həmin ölkələrin mövcud qanunvericilik sənədlərinə, həmçinin 1992-ci il 15 may tarixli Kollektiv Təhlükəsizlik müqaviləsi və Rusiya Federasiyası ilə həmin respublikalar (Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan) arasında "Dostluq, Əməkdaşlıq və Qarşılıqlı yardım haqda" müqavilələrə əsasən yerləşdirilib. Bundan əlavə, RF ilə hər bir respublikanın ayrı-ayrılıqda birgə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə 2000-ci illərdə RF və həmin respublikaların hərbi qüvvələrindən birgə istifadə haqda razılıq imzalanmışdır. Bu razılığa əsasən, ayrılıqda götürülmüş hər bir yeni dövlətin suverenliyinə və müstəqilliyinə hər hansı dövlət, yaxud dövlətlər qrupu, terrorçu təşkilatlar, yaxud qanunsuz silahlı birləşmələr tərəfindən təhlükə yaranarsa, həmin respublikanın ərazisində mövcud olan Rusiya hərbi birləşmələri və hərbi bazalarından hər iki tərəfin Ali Baş komandanının razılığı ilə istifadə edilə bilər. Həmçinin Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistan Respublikaları ərazilərində Rusiya hərbi bazalarının tərkibinə

daxil olmayan hər hansı hərbi birliyin yerləşdirilməsi məsələsi tərəflər arasında razılışdırılmalıdır. Terror akti təhlükəsi yaranarsa Rusiya hərbi bazasının komandiri müvafiq tərəfin səlahiyyətlilərini xəbərdar etdikdən sonra, Rusiyaya aid hərbi baza və obyektlərin müdafiəsi məqsədilə Rusiya hərbi bazalarından istifadə edə bilər (4).

2001-ci ilin 11 sentyabr hadisələrindən sonra Qırğızistan, Tacikistan və Özbəkistanın Rusiya ilə öhdəlikləri nəzərə alınmaqla ərazilərində Əfqanistanda antiterror əməliyyatını hə-yata keçirmək üçün koalisiya qoşunlarını təmin edəcək hərbi hissələr və hərbi hava qüvvələri yerləşdirildi. Bu, postsovət məkanında NATO ordularının yerləşdirilməsinin başlangıcı oldu. Bundan sonra Rusiya Federasiyasının milli təhlükəsizlik və xarici siyaset konsepsiyalarında, hərbi doktrinasında, dövlət siyasetinin hüquqi bazasını formalasdırıran bir sıra digər sənədlərdə dəyişikliklər edildi, yeniləri qəbul edildə və s. Bütün sənədlərdə Rusyanın hərbi-siyasi fəaliyyətində Mərkəzi Asiya istiqamətinin prioritetlərdən biri olduğu qeyd olundu. Elə 2000-ci illərin əvvəllərində Rusyanın region dövlətləri ilə münasibətlərdə bir canlanmağa hiss olunmağa başladı (ümumiyyətlə isə, Rusiya Mərkəzi Asyanın postsovət respublikaları ilə regionun təhlükəsizliyi məsələlərində Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı, həmçinin Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində əməkdaşlıq edir). Qeyd edilməlidir ki, XX əsrin sonlarında regionda Rusyanın mövqeyinin bir qədər zəifləməsinə baxmayaraq, burada praktik olaraq heç bir məsələni Rusyanın iştirakı olmadan həll etmək mümkün olmur.

Cədvəl 1.

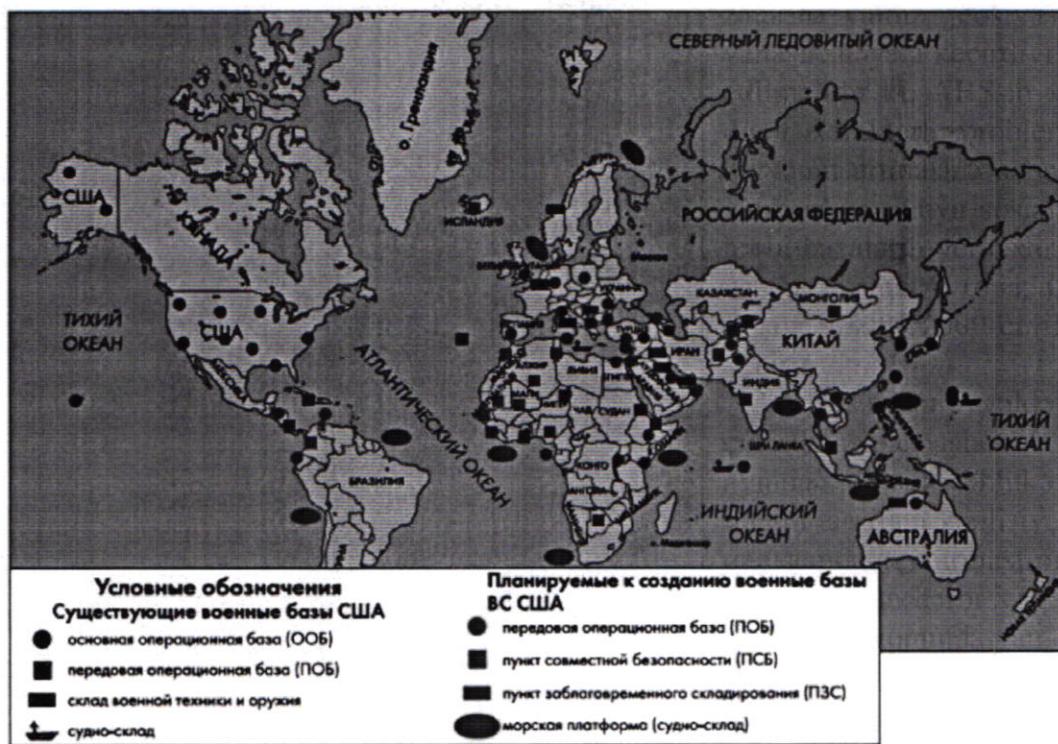
Postsovət Mərkəzi Asiya dövlətlərində Rusiya hərbi kontingenti

Qazaxıstan	<ul style="list-style-type: none"> – 5-ci Dövlət Sınaq kosmodromu (Boykonurun tərkibində) – Rusiya Silahlı Qüvvələrinin HHQ-nə məxsus xüsusi nəqliyyat aviasiya polku (Kustanay) – Kosmik qoşunların xüsusi radiotexniki qovşağı (Priozyersk, Sarı-Şaqan poliqonu) – Sarı-Şaqan Dövlət Sınaq poliqonu, havadan müdafiə (PVO) və raketdən müdafiə (PRO) strateji qurğular poliqonu
Qırğızistan	<ul style="list-style-type: none"> – Rusiya Silahlı Qüvvələri HHQ-nə aid hərbi-hava bazası (Kant) – Gəmi əleyhinə torpedo sınaq bazası (Karakol, İssik-Kul) – Hərbi Dəniz Donanmasına aid “Marevo” 338-ci rabitə qovşağı (“Prometey stansiyası”. Rusiya HDD Qərargahı ilə hərbi növbədə olan sualtı qayıqlar arasında uzun dalgalı diapazonda əlaqəni təmin edir) – Seysmik stansiya (Strateji əhəmiyyətli Rakət Qoşunlarına xidmət edir)
Tacikistan	<ul style="list-style-type: none"> – 201 sayılı Rusiya hərbi bazası (Düşənbə, Kurqan-Tübe, Kulyab) – Kosmik Fəzaya Nəzarət Sistemi olan “Okno” (“Nurek”) Optik-Elektron Kompleksi (Nurek, Rusiya Kosmik Qoşunlarının tərkibinə daxildir)
Özbəkistan	<ul style="list-style-type: none"> – 2006-ci ildə Rusiya Qaşqadərya vilayətində yerləşən Karşı-Xanabad aviabazasından istifadə hüququ almışdır. 2012-ci ildə Özbəkistanın KTMT-na üzvlükdən çıxmazı ilə Rusiya bu imkandan məhrum oldu.
Türkmənistən	<ul style="list-style-type: none"> – bitərəf ölkə statusu olduğuna görə, ərazisində xarici hərbi bazalar yoxdur

ABŞ və Qərb dövlətlərinin hərbi bazalarının regionda yerləşdirilməsi. Qərb dövlətlərinin hərbi bazalarının postsovət Mərkəzi Asiya ölkələrində yerləşdirilməsinə 2000-ci illərin əvvəllərində terrora qarşı mübarizə kampaniyası çərçivəsində başlandı. 2001-ci il 11 sentyabr ha-

disələrinə cavab olaraq ABŞ Əfqanistanda “Sarsılmaz azadlıq” (Enduring Freedom) adlı ilə antiterror kampaniyasına başladı. BMT TŞ-nin 20 dekabr 2011-ci il tarixli 1386 sayılı qərarı ilə Əfqanistanda təhlükəsizliyə yardım beynəlxalq qüvvələri (ISAF) fəaliyyətə başladı (5). 2011-ci ildən koalisiya qüvvələrinin Əfqanistandan çıxarılmasına başlanılıb. 2013-cü ilin iyul ayından ölkədə təhlükəsizliyin təmin edilməsi yerli güc strukturlarının ixtiyarına verilib və həmin tarixdə koalisiya qüvvələri yalnız yardımçı rolunda çıxış edir.

Antiterror kampaniyasının əsas aparıcı qüvvəsinin ABŞ olduğunu və koalisiya qüvvələrinin də daha çox ABŞ hərbi bazalarından istifadə etdiyinə görə, ABŞ-in ümumilikdə xaricdəki hərbi bazalarına dair mövqeyini nəzərdən keçirməyin faydalı olduğunu hesab edirik. Araşdırmaçların fikirlərinə görə, ABŞ ümumilikdə xaricdə hərbi bazalarını yerləşdirərkən bir neçə geosiyasi məqama diqqət edir. İlk olaraq, bu bazaları özünün yaxın müttəfiqlərinin ərazilərdə (friends and allies; bunlar Böyük Britaniya, İsrail, Almaniya, Yaponiya, Cənubi Koreya); daha sonra, təkbaşına, yaxud koalisiya qüvvələri ilə birlikdə hərbi əməliyyatların, hazırda isə postmunaqışə nizamlama tədbirlərinin həyata keçirildiyi ərazilərdə (Əfqanistan, İraq, Kosovo, Küveyt); sonda isə, qarışq maraqların olduğu ərazilərdə (məsələn, postsovət Orta Asiya respublikalarında) yerləşdirir. Bu ərazilərdə onlar iki vəzifə yerinə yetirirlər: həyata keçirilən əməliyyatlara maddi-texniki dəstək verilməsi və dünyanın strateji baxımdan mühüm regionlarında, başqa sözlə dünyanın geoiqtisadi mərkəzlərində ABŞ-in geosiyasi iştirakını təmin edirlər (6).

Bunlardan başqa, ABŞ özünün geostrateji mövqelərinin qorunub saxlanması məqsədilə “qeyri-sabitlik qövsü” boyunca potensial konflikt ocaqlarına yaxın ərazilərdə iri hərbi kontingentlər yerləşdirir və onları bütün zəruri infrastrukturla təmin edir. Həmçinin hərbi bazaların yerdəyişməsi üçün tələb olunan məsrəflərin qarşılanması məqsədilə əvvəlki bazaların bir hissəsi bağlanır (məsələn, Cənubi Koreyada, Okinavada və b.). Amerika hərbiçiləri bu yanaşmanı “hərbi qüvvələrin rasionallaşdırılması” adlandırırlar. ABŞ həmçinin İraq kampaniyasında gözlədiyi dəstəyi almadığı üçün Səudiyyə Ərəbistanı və Türkiyə ərazisindən hərbi qüvvə-

lərinin böyük bir hissəsini çıxarıb; Almaniya hökumətinin münasibətinə görə isə Almaniyada bir neçə bazasının bağlanmasının mümkün olduğu bildirilir. Ümumiyyətlə gələcəkdə Almaniyada mövcud olan ABŞ hərbi bazalarının 80%-nin ləğv ediləcəyi haqda proqnozlar verilir. Mərkəzi Avrasiyada, həmçinin Avropada hərbi bazalarına münasibətdə də bu yanaşma əsas götürülür.

ABŞ-in hərbi bazalarını sıvanmış müttəfiqlərinin (məsələn, Almaniya, yaxud Cənubi Koreya) ərazilərindən “diktaturanın mövcud olduğu”nu elan etdiyi, həmçinin kasib və yarımasılı ölkələrdə yerləşdirmək məqsədilə çıxarmasına daha bir səbəb olaraq, həmin ölkələrin hökumətlərinin ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərində çox da tələbkar olmaması göstərilir. Belə ölkələrdə Pentaqon çırkləndirilmiş ərazilərin təmizlənməsi öhdəliyinə əməl etməyə bilir, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı qaydalara əməl edilmədiyinə görə təzminat ödənilməsi kimi tələblərlə rastlaşır. Bundan başqa, bu ölkələrin hökumətləri ümumilikdə nəinki ABŞ-in siyasetinə qarşı çıxmırlar, hətta bu siyaseti dəstəkləyirlər. Bütün bu məsələlər baxımından, ABŞ-in postsoviet Mərkəzi Asiya respublikalarından Özbəkistanda və Qırğızistanda hərbi bazalar yerləşdirməsi, Cənubi Qafqaz respublikaları ilə hərbi əməkdaşlığı genişləndirməsi başa düşüləndir. Lakin qeyd edilməlidir ki, hazırda ABŞ-in köhnə bazalarından bəzilərinin fəaliyyəti məhdudlaşdırılsa da, yeni bazaların harada və nə zaman açılacağı məsəlesi hələ də qeyri-müəyyən olaraq qalır.

Mövcud fikirlərdən daha birinə görə, Birləşmiş Ştatlar xaricdə yerləşdirdiyi hərbi bazalarına yalnız geosiyasi üstünlüklerinin göstəricisi kimi baxmir, eyni zamanda praqmatik yanaşır: həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatlar zamanı onların da yardımından istifadə edir. Qeyd edilməlidir ki, ABŞ-in xarici hərbi bazalarının sayı ümumilikdə onun özü üçün maliyyə və digər xarakterli problemlər yaratmasa da, dünya ictimaiyyətində antiamerikan əhval-ruh-hiyənin artmasına səbəb olur. Bu baxımdan, hazırda ABŞ strateqləri köhnə bazaların saxlanması və dünya sosialist sisteminin çökəməsi ilə yaranmış yeni geosiyasi boşluqlarda yeni hərbi bazaların yerləşdirilməsi haqda deyil, köhnə bazalardan bir qisminin yeni maraqlar zonasına (Şərqi Avropa, Cənubi Qafqaz, Mərkəzi Asiya) köçürülməsi haqda düşünürler (7). Başqa sözlə, 2000-ci illərin əvvəllərindən ABŞ hərbi bazalarının yerdəyişməsini həyata keçirir.

Bir qədər əvvəldə qeyd etmişdik ki, 2011-ci ildən koalisiya qüvvələrinin Əfqanistandan çıxarılmasına başlanılıb və 2014-cü ildə prosesin başa çatacağı gözlənilir. 2013-cü ilin iyul ayından ölkədə təhlükəsizliyin təmin edilməsi yerli güc strukturlarının ixtiyarına verilib, həmin tarixdən koalisiya qüvvələri yalnız yardımçı rolunda çıxış edirlər. ABŞ ordularını Əfqanistandan çıxarması prosesində Mərkəzi Asyanın keçmiş sovet respublikalarının sərhədlərində özünün hərbi iştirakını artırır. 2011-ci ilin əvvəllərində Tacikistanın Xatlon vilayətinin Şorabad rayonunda “amerika hərbi mərkəzi” açılıb. Hərbi mərkəzin əsas vəzifəsinin Tacikistanın sərhədlərinin mühafizəsi və Əfqanistandan narkotiklərin daşınması ilə mübarizə olduğu; tam hüquqlu baza deyil, 150 nəfər hərbiçidən ibarət kiçik zastava olduğu və daha çox ABŞ-in Tacikistanda forpostu missiyasını yerinə yetirəcəyi bildirilir. Lakin buna baxmayaraq, Tacikistanda ABŞ-in hərbi iştirakının artırılması Rusiyani narahat edir. ABŞ hərbi hissələri artıq Tacikistanın Özbəkistanla sərhədlərini qoruyurlar, bundan sonra Tacikistan – Əfqanistan sərhəddi də qismən onların nəzarəti altında olacaq. Bəzi mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, ABŞ-in Orta Asiya respublikalarının sərhədlərində möhkəmlənmək istəyi, Rusiyaya gedən narkotrafikə daha çox nəzarət edə bilmə istəyi ilə bağlıdır. Və ən maraqlısı da budur ki, onlar ABŞ hərbi hissələrinin saxlanacağı təqdirdə, Rusiya ərazisinə narkotik axınının azalacağı deyil, əksinə daha da artacağı qənaətindədirler (8).

ABŞ Mərkəzi Asiyani tərk etdikdən sonra, hazırda pilotsuz təyyarələrinin olduğu avia-bazalarda dronlar (dron (UCAV, unmanned combat air vehicle) – pilotsuz uçan aparat, hərbi robot növlərindən biri. İnsan üçün təhlükəli olan əməliyyatları yerinə yetirir) yerləşdirməyi planlaşdırır (9). Yeni bazaların yaradılacağı tarix hələ dəqiq deyilmir. Hazırda Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin (CIA) analitikləri Pakistanla sərhəddə olan bazalarda elektron kəşfiyyat işləri ilə məşğuldurlar. ABŞ hərbi qüvvələrinin regionda qaldığı müddətdə MKİ quru qoşunlarının taktiki kəşfiyyat məlumatları ilə işləyir, lakin ABŞ əsgərləri Əfqanistandan çıxarıldıqdan sonra belə imkan olmayıacaq. Bu baxımdan ABŞ dronları hansı ölkələrdə yerləşdirəcəyi haqda qəti qərarını hələ ki, bildirmir. Amma ehtimallar mövcuddur. Ümumilikdə, hansı ölkənin seçiləcəyindən asılı olmayıaraq, beynəlxalq ictimaiyyətin məsələyə münasibətinin mənfi olacağı məlumdur. İngiiş sayti RT-nin məlumatlarına görə, ABŞ yeni bazalarını Əfqanistanın şimalında – Tacikistan, Özbəkistan və Türkmənistanla sərhəddə yerləşdirmək haqda düşünür. Qırğızıstan və Tacikistan da öz növbəsində, ABŞ-in Əfqanistandan çıxarılaçaq hərbi texnikasının az bir hissəsinin öz ərazilərində yerləşdirilə biləcəyi ehtimalının olduğunu istisna etmədiklərini bildirmişdilər. Lakin mütəxəssislərin fikrlərinə görə, bu 3 ölkədən hansı birinin seçilməsindən asılı olmayıaraq, hər üçü ilə bağlı ciddi çatışmazlıqlar ola bilər. Belə ki, Tacikistan Rusiya ilə olan münasibətlərinin təsiri ilə ABŞ-in regionda hərbi iştirakına yardım etmək istəməyə bilər. Özbəkistanın nə zaman necə qərar verəcəyinə çox ümid etmək mümkün deyil. Türkmənistan isə neytral statusu baxımdan əlverişli hesab olunmur.

Və mütəxəssislərin səhv etmədikləri az sonra təsdiqini tapmış oldu. ABŞ-in antiterror kampaniyasının başa çatmasından sonra da postsovət məkanında hərbi-siyasi iştirakını qəbul etmək istəməyən Rusiya, bu iştirakin qarşısını almaq üçün preventiv tədbirlərə əl atdı: Qırğızistana və Tacikistana 1,3 milyard dollar dəyərində silahlar verəcəyi, hər iki dövlətə hərb-i-texniki yardım göstərəcəyi haqda vəd verdi. Yardımın 1,1 milyard dolları Qırğızistana ediləcək (vertolyotlar, yaylım atəsi açma imkanına malik reaktiv sistemlər, zirehli maşınlar və yüngül atıcı silahlar veriləcək). Bu dövlətlərə hərbi yardım haqda danışıqlar 2012-ci ilin noyabr ayından aparılsa da, razılıq yalnız 2013-cü ilin yay aylarında əldə edilə bildi. Belə ki, Qırğızistan yalnız 2013-cü ildə ABŞ HHQ-nin ölkədən çıxarılması, Manas Tranzit daşımalar mərkəzinin bağlanması haqda qərarını rəsmiləşdirdi. Tacikistan parlamentinin aşağı palatası da Rusyanın 201 sayılı hərbi bazasının ölkə ərazisində yerləşdirilməsi haqda sazişi 2013-cü ilin oktyabr ayında təşdiq etdi. Bunun ardınca Tacikistanın Müdafiə naziri Şerali Xayrulloyev bildirdi ki, Tacikistan sazişin təsdiq edilməsi müqabilində Rusiyadan aviasiya, rabitə vəstələri, artilleriya, zenit-raket qurğuları, həmçinin yüngül atıcı silahlar formasında yardım ala biləcək. Bundan başqa Tacikistan vətəndaşları üçün Rusiya ərazisində bir sıra başqa güzəştlər də nəzərdə tutulurdu (10). Rusyanın verdiyi bu vədlərin qarşılığında Qırğızistanın Müdafiə Şurasının Strateji planlaşdırma və təhlükəsizlik sahəsində beynəlxalq münasibətlər məsələləri şöbəsinin müdürü müavini Alik Kərimbəyov açıq şəkildə bildirdi ki, “Qırğızistan amerika hərbi texnikasının əldə edilməsi ilə bağlı Pentaqonla heç bir danışıqlar aparmır” (10).

Rusyanın Qırğızistana və Tacikistana münasibətdə bu qədər əliaçıq davranışına fərqli yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, Rusyanın bu addımı atmasının yeganə səbəbinin ABŞ-la münasibətlərin olmadığı haqda da fikirlər mövcuddur. Məlumdur ki, Qırğızistan və Tacikistanın bir müddətdir ki, regionun digər dövləti Özbəkistanla gərgin olan münasibətləri regionda qüvvələr balansının saxlanmasına nəzarəti gücləndirməyi zəruri edir (Özbəkistanın Qırğızistanla sərhəd problemi (ümumi sərhədlərinin 20%-i hələ də demarkasiya olunmayıb), Tacikistanla isə su problemi mövcuddur). Özbəkistanın Mərkəzi Asiyada ABŞ-in strateji müttəfiqi olmağa meylliliyini, həmçinin KTMT-na üzvlükdən çıxdığını nəzərə alaraq Rusiya

əvvəlki iki dövləti dəstəkləyir. İndi isə bütün bu hadisələr fonunda postsovets Mərkəzi Asiya dövlətləri ərazisində Rusiya və ABS-a aid mövcud hərbi bazalar haqda.

Postsovet Mərkəzi Asiya dövlətləri ərazisində Rusiya və ABŞ hərbi birlikləri və hərbi bazaları.

Boykonur kosmodromu (Qazaxıstan). Boykonur kosmodromu dünyada ilk və ən böyük kosmodromdur. Qazaxıstan ərazisində Qızıl orda vilayətində yerləşir, ərazisi 6.717 kv.km Boykonur şəhəri Boykonur kosmodromu ilə birlikdə “Boykonur kompleksi” adlandırılır və Rusiya tərəfindən 2050-ci ilə qədər icarəyə götürülüb. Kosmodromun istismarı Rusiyaya ildə təxminən 5 milyard rubla başa gəlir. Kompleksin illik icarə haqqı 115 milyon dollardır (3,5 milyard rubl). Bundan əlavə Rusiya kosmodromda olan obyektlərin saxlanmasına daha 1,5 milyard rubl sərf edir. Bu xərclər birlikdə Rusiya büdcəsinin 4,2%-ni təşkil edir. Kosmodromdan əlavə, Rusyanın federal büdcəsindən Boykonur şəhərinin büdcəsinə əvəzsiz olaraq 1,16 milyard rubl köçürülmə edilir. Ümumilikdə kompleksin icarəsi (kosmodrom + şəhər) Rusiyaya 6,16 milyard rubla başa gəlir (məlumatlar 2012-ci ilə aiddir) (11). Qeyd edək ki, Boykonur kosmodromu Rusyanın pilot proqramlarını həyata keçirdiyi və kosmik aparatların geostasionar orbitə çıxarıldığı yeganə kosmodromdur. Digər milli kosmodromların heç biri bu xarakterli start imkanına malik deyillər.

Kosmodromun mövcudluğu ərzində müxtəlif təyinatlı 1.500-dən artıq kosmik aparat və 100-dən artıq kontinentlərarası ballistik raket buraxılıb, 38 raket, 80-dən artıq kosmik aparat və onun bənzəri sınaqdan keçirilib.

SSRİ-nin dağılmasından sonraki ilk iller (1991-1993) kosmodromun böhran keçirdiyi illerdir. Kosmik uçuşlar kəskin şəkildə azalmış, zabitlər və kosmik sənaye sahəsində çalışanlar evlərinə (Rusiyaya və Ukraynaya) geri dönməyə başlamışdır. Kosmodromun statusunun necə olacağı bəlli deyildi, müstəqil

Qazaxıstan dövlətinin ərazisində yerləşsə də, faktiki istismarı Rusiya tərəfindən həyata keçirildi. Kosmodromun yerləşdiyi şəhərin kommunal xərclərinin hərbici lərdən alınaraq yerli qazax idarəetmə orqanlarına verilməsi ilə isə maliyyə və personal çatışmazlığı özünü daha aydın göstərməyə başladı və gərginlik son həddə çatdı. 1994-cü ildə kosmodrom və Leninsk (indiki Boykonur) şəhəri 115 milyon dollar müqabilində Rusiyaya icarəyə verildi. İcarə haqqına Rusyanın Qazaxıstana verdiyi hərbi və digər texnika da daxil idi (ümumiyyətlə Rusiya kosmodromun və digər hərbi obyektlərin icarəsi üçün Qazaxıstana olan 1,893 milyard dollar borcunun ödənməsi zamanı “borcların silinməsi”, aviatexnika və dəmiryolu vagonlarının verilməsindən də istifadə edirdi). 1997-ci ildə kosmodroma aid olan tikililərin Rusiya Federasiyası Müdafiə Nazirliyinin tabeliyindən Roskosmosun tabeleyinə mərhələli keçilməsinə başlandı. 2002-ci ildə kosmodroma aid tikililərin artıq böyük hissəsi mülki müəssisələrə verilmişdi. 1999-cu il 6 iyulda Rusiyaya aid hərbi sputnikinin qəzaya uğramasından sonra Qazaxıstan hökuməti kosmodromdan kosmik təyinatlı raketlərin buraxılmasına müvəqqəti qadağa qoydu. Bu qərarın kosmodromun icarəyə götürülməsi haqda dövlətlərarası ikitərəfli müqaviləyə zidd olduğunu bildirən Rusiya Qazaxıstana dəyən zərəri ödədikdən sonra 1999-cu il 15 iyulda fəaliyyətini bərpa etdi. 2004-cü ilin yanvar ayında V.Putin və N.Nazarbayev Astanada görüşdülər və kompleksdən effektiv istifadədə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi haqda razılığın

gəldilər və icarə müddəti əvvəlki qiymət (ildə 115 mliyon dollar) saxlanılmaqla, 2050-ci ilə qədər uzadıldı.

2004-cü ilin sonunda Boykonurda “Bayterek” raket-kosmik kompleksinin yaradılması planı elan edildi (12). Bu kompleksin köməyi ilə kosmik aparatların kommersiya xarakterli buraxılışlarının keçiriləcəyi nəzərdə tutulurdu. Bu məqsədlə “Anqara” adlı raket-daşıyıcı layihələşdirilirdi. Raket-kosmik kompleksin Rusiya ilə Qazaxıstanın bərabər iştirakı prinsipi ilə istismar ediləcəyi, layihəni Qazaxıstanın maliyyələşdirəcəyi, Rusyanın isə işləyib hazırlayacağı nəzərdə tutulurdu. Lakin 2012-ci ilin dekabrında Qazaxıstan Milli Kosmik Agentliyinin sədri T.Musabayev bildirdi ki, layihənin reallaşdırılması məsələsində razılığa gəlmək olmur. Hazırda Rusyanın yeni start kompleksini yeni kosmodromda (“Vostoçny” kosmodromunda) inşa edə biləcəyi güman edilir. 2008-ci ildə Boykonurda yerləşən hərbi hissələrin ləğvi və onlara aid olan obyektlərin Roskosmosa verilməsi işləri başa çatdırıldı. 2009-cu ildə Rusiya hərbiçiləri Boykonuru Roskosmosa təhvil verərək kosmodromu tamamilə tərk etdilər.

Rusiya layihələşdirilən bütün kosmik buraxılışların 2018-ci ildən başlayaraq Amur vilayətində “Vostoçny” kosmodromundan həyata keçirmək, 2020-2040-ci illərdə Boykonurdan yalnız avtomatik kosmik aparatların buraxılmasına davam etmək (“Soyuz-2” və “Zenit” raket-daşıyıcıları vasitəsilə) niyyətində olduğunu bildirir. 2030-cu il üçün 90% kosmik buraxılışları Rusiya öz ərazisində olan Plesetsk və Vostoçny kosmodromlarından həyata keçirməyi planlaşdırır. Belə olarsa, Boykonurun payına düşən buraxılışlar 75%-dən 10%-ə qədər azalacaq. Hazırda Qazaxıstan Rusiya ilə razılığının bitməsindən sonra Boykonurdan müstəqil olaraq istifadə məsələlərini nəzərdən keçirir. Bir neçə versiyalar irəli sürürlür. Məsələn, 2050-ci ildən sonra kosmodromun Avropa və İsrail kosmik agentlikləri ilə birgə uçuşların keçiriləcəyi beynəlxalq kosmik mərkəzə çərilməsinin mümkün olduğu hesab edilir. Başqa versiyaya görə, Qazaxıstanın Boykonurdan müstəqil istifadəsinə artıq 2014-cü ildən başlaya biləcəyi ehtimal olunur (13).

“Manas hərbi aviabazası” (Qırğızıstan). Qırğızıstanın ərazisində antiterror koalisiyası ölkələrinin “terrorla mübarizə kampaniyası” çərçivəsində “Manas hərbi aviabazası” və Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı üzvü ölkələrinin “Kollektiv Çevik Qüvvələrinə aid aviasiya bazası” mövcuddur. Antiterror koalisiyası ölkələrinin (ABŞ, Fransa, İspaniya Hərbi Hava Qüvvələri) hərbi bazası müvəqqəti (antiterror əməliyyatları başa çatana qədər), Rusiya başda olmaqla MDB dövlətlərinin hərbi qüvvələrindən təşkil olunmuş hərbi baza isə “əbədi” olaraq yerləşdirilmişdi.

Manas Pentaqonun “Əfqanistan hərbi kampaniyası” çərçivəsində həllədici nəqliyyat dəhlizi rolunu oynayırı. 2004-cü ildə uzaq məsafəli radiolokasiya sistemi olan təyyarələr ölkə ərazisinə gətirilmişdi. ABŞ-in Qırğızistandakı səfirliyinin məlumatına görə, bu aviabaza vasitəsilə koalisiya hərbi qüvvələrinin 90%-i və yanacağın böyük hissəsi daşındı. 2012-ci ilin sentyabr ayında Manas mətbuat xidmətinin verdiyi məlumatına görə, il ərzində aviabazadan NATO təyyarələrini yanacaqla təmin etmək üçün 4.700 uçuş gerçəkləşdirilir, gün ərzində hər iki istiqamətdə 1,5 min əsgər hərəkət edir. Manas Tranzit Daşima Mərkəzi ABŞ-in hava məkanında yanacaq döldürulmasını təmin etmə imkanına malik olan 3 bazasından Əfqanistana ən yaxın olanıdır. Əfqanistanda hərbi əməliyyat zonalarına oradan yükler daşınır, şəxsi heyət göndərilirdi. Bazada

daimi olaraq 1.200 amerikalı hərbiçi (376-cı Hava ekspedisiya qanadı) və 300 qərb podratçı işçi xidməti edirdi (14).

2006-ci ildə prezident K.Bakiyev hərbi bazanın icarə haqqının 15 mln.dollardan 207 mln.dollara yüksəldilməsi tələbini irəli sürmüdü. ABŞ rəsmiləri 60 mln dollar və əlavə olaraq icarə haqqı ödəyə biləcəklərini bildirmişdilər. 15 dekabr 2006-ci ildə Qırğızıstan parlamenti hərbi baza haqda qərara yenidən baxılmasını və amerikalı hərbiçilərin immunitet hüququnun ləğvini tələb etmişdi. Hazırda bazanın hərbiçilərinin immunitet hüququ yoxdur, amma onlar cinayət edərlərsə, ABŞ hüquqlarına görə cəzalandırılırlar. Yeri gəlmışkən qeyd edək ki, 2007-ci ildə Qırğızistanda K.Bakiyevin hakimiyyətdən getməsi ilə nəticələnən narazılıqların əsas səbəblərindən biri kimi, Manas aviabazası ilə bağlı məsələlərin olduğu haqda fikirlər mövcuddur. Mövcud versiyalardan birinə görə, K.Bakiyev Rusiyadan alacağı 1,7 milyard dollar kredit müqabilində ABŞ aviabazasının fəaliyyətini ləğv edəcəyi haqda öhdəlik götürmüdü. Vədinə əməl etməyi bacarmadığı üçün gözlənilən məntiqi nəticə, vəzifədən getməsi oldu (15).

2008-ci ilin dekabr ayında Qırğızıstan Respublikası aviabazanın bağlanması qərara aldı. 19 fevral 2009-cu ildə Qırğızıstanın ABŞ və antiterror koalisiyasının digər dövlətləri ilə müqavilənin denonsasiyası qərara alındı (16). 2 aprel 2009-cu ildə müvafiq qanun qəbul edildi və aviabazadan istifadə dayandırıldı. 22 iyul 2009-cu ildə ABŞ bildirdi ki, aviabazadan hərbi məqsədlə deyil, 60 mln.dollar icarə haqqı müqabilində tranzit aviabaza kimi istifadə ediləcək. 9 aprel 2010-cu ildə ABŞ Hərbi Hava Qüvvələri tranzit daşımalarla davam etməyə başladı (17).

KTMK Kollektiv Çevik Qüvvələri hissələrinin hərəkətinə səmədan dəstək verilməsi.

2012-ci ilin fevral ayında Prezident Almazbek Atambayev Kant və Manas aviabazalarının hər ikisinin bağlanma biləcəyi ehtimalının olduğunu bəyan etdi. A.Atambayev Manası mülki aviasiya mərkəzi kimi görmək istəyini söyləyib və bunu belə əsaslandırırdı ki, “paytaxt aeroportundan hərbiçilərin baza kimi istifadə etməsi gənc gövlət üçün bir o qədər də yaxşı hesab edilə bilməz” (17).

ABŞ hərbi bazasının taleyinin necə olacağı bu bəyanatdan sonra da tam olaraq məlum deyildi. Yalnız 2013-cü ilin oktyabr ayında Pentaqonun mətbuat-xidməti rəsmi olaraq bildirdi ki, ABŞ Manasda fəaliyyətini 2014-cü ilin iyul ayına qədər sona çatdıracaq. ABŞ-in Əfqanistandan təxminən bu vatxa qədər çıxarılması nəzərdə tutulan hərbi kontingentinin çıxarılması prosesinə onun NATO üzrə müttəfiqləri həyata keçirəcək. Manasdan çıxarılaçaq qüvvələrin Ruminiyanın Konstans şəhərinə yerləşdirəcəyi bildirilir. Bu haqda artıq Rumuniya ilə razılıq əldə olunub (“Ruminiyanın Əfqanistana və Əfqanistandan şəxsi heyətin və yüklerin daşınmasına yardımı haqda” razılıq) (18).

ABŞ-dan fərqli olaraq Rusiya bu məsələdə də bütün digər Mərkəzi Asiya respublikalarının, o cümlədən Qırğızıstanın ona olan borcları, kreditləri, miqrasiya məsələlərinin verdiyi

üstünlükldən faydalanan. Belə ki, A. Atambayevin bəyanatından sonra, 2012-ci ilin sentyabr ayında V. Putin Qırğızistana səfər etdi və, Qırğızistannın Rusiyaya 189 milyon dollar borcunun silinməsi müqabilində, özünün hərbi qüvvələrinin "Kant" bazasında qala bilmə müddətinin 2032-ci ilə qədər uzadılması, həmçinin hidroenergetika sahəsində birgə layihələrin gerçəkləşdirilməsi haqda razılıq əldə etdi (19).

ABŞ-in Karşı-Xanabad hərbi bazası (Özbəkistan).

Xanabad – Özbəkistanın Qaşqadərya vilayətində, Karşı şəhərindən 10 km şərqdə yerləşən hərbi aerodrom. 2001 – 2005-ci illərdə ABŞ hərbi hava qüvvələrinin bazası kimi istifadə olunub. 2006-cı ildən aviabazanın Rusiya və Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının digər üzv dövlətləri tərəfindən istifadəsinə icazə verilib. 2012-ci ildə Özbəkistan KTMT-da üvzlüğünü dayandırdığını elan etdiyindən sonra, müvafiq olaraq təşkilata üzv dövlətlər də bu

bazadan istifadə hüquqlarını itirdilər.

2001-ci ilin 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-in antiterror kampaniyasının başlanması ilə baza Amerika hərbiçilərinin Əfqanistan ərazisində hərbi əməliyyatlarına dəstək olmaq, onların ərzaqla, hərbi ləvazimatlarla təmin olunması məqsədilə istifadə üçün ABŞ Müdafiə Nazirliyinin ixtiyarına verilmişdi. 2001-ci il oktyabr ayının 7-də imzalanmış ikitərəfli razılığa əsasən, Özbəkistan ərazisinə C-130 hərbi-nəqliyyat təyyarələri eskadriliyası, Black Hawk vertolyotları gətirildi, 1.500 nəfər hərbiçi yerləşdirildi. ABŞ aerodromu faktiki olaraq yenidən inşa etdi, bazadan istifadə üçün illik 10 milyon dollar icarə haqqı verməyə başladı. Özbəkistan Mərkəzi Asiyada ABŞ-in əsas partnyorlarından birinə çevrildi.

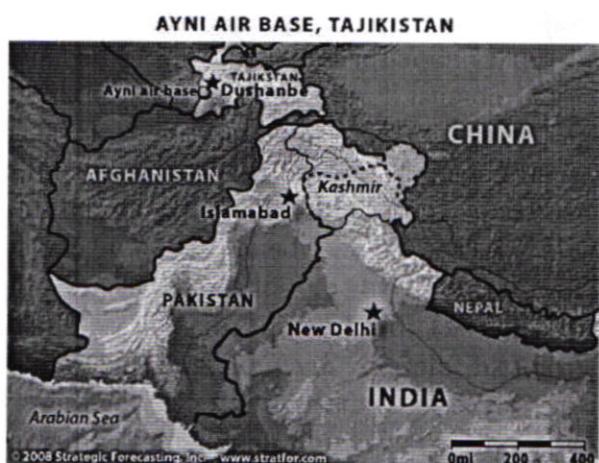
2005-ci ilin may ayında Əndican hadisələrindən sonra, ABŞ-in Özbəkistan hakimiyyətindən baş verənlərlə bağlı müstəqil tədqiqat aparılması haqda tələbindən sonra, Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının sammitində ABŞ-in hərbi bazalarının Qırğızistanda və Özbəkistanda bundan sonra saxlanması məqsədə uyğunluğuna baxılması təklifi edilən bəyannamə qəbul edildildi. 2005-ci il iyul ayının 29-da Özbəkistan XİN bildirdi ki, Amerika hərbiçiləri yarımlı müddətində bazanı tərk etməlidirlər. Avqust ayının sonunda Özbəkistan Senati (Parlementin yuxarı palatası) müvafiq qanun qəbul etdi. Qəbul olunmuş sənəddə deyilirdi ki, "Aerodromdan ABŞ-in Əfqanistanda humanitar əməliyyatlar və axtarış-xilasetmə tədbirlərini həyata keçirməsi məqsədilə istifadəsinə 2001-ci ildə imzalanmış müqaviləyə əsasən icazə verilmişdi. Özbəkistan üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirsə də, ABŞ bazadan istifadə müddətində ətraf mühitə vurulan zərərə görə xərcləri ödəməyib. Özbəkistan bundan sonra da ABŞ hərbi hava qüvvələrinin Özbəkistan ərazisində mövcudluğunun zəruri olduğunu hesab etmir". 5 oktyabr 2005-ci ildə ABŞ Senati Karşı-Xanabad bazasından istifadə etdiyi üçün ödənməsi nəzərdə tutulan, 2003-cü ilin yanvar ayından 2005-ci ilin mart ayına qədər olan dövr üçün Özbəkistan hökumətinə yığılıb qalmış və 2006-ci il ərzində ödənilməsi nəzərdə tutulan 23 milyon dollar borcun ödənilməsini qadağan edən qərarı təsdiq etdi. 2005-ci ilin oktyabr ayında ABŞ-in Dövlət katibi K.Rays Qırğızistana səfər etdi və Qırğızistandan prezidenti K. Bakiyevlə Özbəkistan aviabazasından hərbi kontingentin "Manas" hərbi aviabazasına köçürülməsi haqda razılıq əldə etdi. 21 noyabr 2005-ci ildə sonuncu ABŞ təyyarəsi Karşı aviabazasını tərk etdi.

Qeyd edilməlidir ki, ABŞ-in hərbi bazadan istifadəsinə qadağan etməsinə baxmayaraq, Özbəkistanın Almaniya hərbi qüvvələrinin Termez aviabazasından istifadəsinə verdiyi icazə qüvvədə qalırıdı. Termez bazası Almaniya Bundesveri tərəfindən 2002-ci ildən Əfqanistanın

şimalında Qunduzda yerləşdirilmiş ordularının təmin edilməsi məqsədilə icarəyə götürülüb. 2002-ci ilin fevral ayında Almaniyanın müdafiə naziri R.Şarpinqin Daşkəndə səfəri zamanı icarə haqda müqavilə imzalanmışdı. Müqaviləyə görə Almaniya Əfqanistanda yerləşdirilmiş alman hərbi hissələrinin təminatı və bölgəyə humanitar yardım göndərilməsi məqsədilə istifadə edilə bilərdi. Almaniya Termez mülki europortunun modernləşdirilməsi, əsasən uçuş-eniş zolaqlarının ağır çəkili hərbi təyyarələri qəbul edə bilməsi üçün yenilənməsi məqsədilə 12 milyon avro ayırmışdı. Almaniya hökumətinin bildirdiyinə görə, Almaniya və Özbəkistan arasında aviabazadan istifadə ilə bağlı heç bir sixıntı yaşamayıb, əksinə hətta Termezin yalnız Almaniya tərəfdən istifadəsinə yardım etmək məqsədilə özünün bu nəqliyyat punktundan istifadəsini məhdudlaşdırmağa çalışıb (20).

NATO-nun Qafqaz və Orta Asiya üzrə nümayəndəsi Robert Simmons 2008-ci ildə ABŞ hərbi bazasının bağlanması, bununla yanaşı Almaniya hərbi bazasının istifadəsinin davam etməsi məsələsinə münasibət bildirərkən demişdi ki, "mən belə başa düşürəm ki, amerikalı hərbiçilər Termezdən uçuş edə bilərlər, yalnız alman təyyarələri ilə". Hətta ABŞ-ın bu imkandan istifadə etməyə başladığını da bildirdi (21). ABŞ-ın Özbəkistandakı səfirliyindən də bildirilmişdi ki, "NATO beynəlxalq kontingentinə ezam olunmuş ABŞ hərbiçiləri xüsusi razılaşmalara əsasən Termez Əfqanistan hava koridorundan istifadə edə bilərlər". Qeyd edək ki, Avropa Birliyinin Əndican hadisələri ilə bağlı Daşkəndə sanksiyalar tətbiq etməsindən sonra Özbəkistan hökuməti Belçika, İspaniya və Niderlanda Termez bazasından istifadəni qadağan etmişdi. Lakin 2007-ci ilin dekabrında keçirilən seçkilərdə üçüncü müddətə prezident seçildikdən sonra İslam Kərimov ABŞ-la və Qərblə münasibətlərini qaydaya salmağa niyyətli olduğunu bildirdi. Növbəti ilin yanvar ayında ABŞ-la hərbi münasibətləri bərpa etmiş və ABŞ-ın Mərkəzi komandanlığının rəhbəri U.Fellonu Daşkənddə qəbul etmişdi (22). Lakin Özbəkistan KTMT-da üzvlüyünü bərpa etdi və 2006 – 2012-ci illərdə Rusiya və KTMT üzv dövlətlərin Karşı-Xanabad aviabazasından istifadəsinə icazə verdi. 2012-ci ildə KTMT-da üzvlüyünü davandırması ilə müvafiq olaraq təşkilata üzv dövlətlər də bu bazadan istifadə hüquqlarını itirdilər.

Ayni (Tacikistan). Ayni aviabazası Tacikistanın Soqd vilayətində, paytaxt Düşənbədən 25 km qərbdə yerləşir. Tacikistanda vətəndaş mühəribəsi nəticəsində ciddi zərər dəymış bu aerodromu təmir etmək, yenidən qurmaq və modernləşmək haqda 2002-ci ildə Hindistanla müqavilə imzalanmışdı. 2007-2010-cu illərdə Hindistan həmin aviabazanın təmiri və yenidənqurulmasına 70 milyon dollar vəsait sərf etmişdi (aviabazanın yenidənqurulması işlərinə Rusiya da xeyli miqdarda vəsait sərf etmişdi) və elə hesab olunurdu ki, Hindistan HHQ-nin aviabazada yerləşdirilməsi məsəlesi artıq həll olunmuş hesab edilə bilər (23; 24). 2007-ci ildə müxtəlif Kütləvi informasiya vasitələrində Ayni aviabazasından Tacikistan, Hindistan və Rusyanın birlikdə istifadə edəcəkləri haqda məlumatlar görünməyə başladı. Tacikistan tərəf bu xəberin doğru olmadığını bildirdi. Burada qeyd etmək lazımdır ki, hələ 2005-ci ildə o zaman Rusyanın Rusyanın Müdafiə naziri olan Sergey İvanov bildirmişdi ki, Rusiya Ayni aviabazasından Hindistanla birgə istifadə edəcək. Bundan başqa, Rusiya Müdafiə Nazirliyindən olan məbələrə əsasən yazılışı bildirilən məlumatlarda deyilirdi ki, Rusiya və Tacikistan prezidentləri Rusiya hərbi bazadan istifadə müddətini daha 49 il artırmaq haqda müqavilə imzalayıblar və hətta 2012-ci ildə Ayni aviabazasından üçüncü dövlətlərlə birlikdə istifadə haqda müqavilə imzalayacaqlar (25). Rusiya, ABŞ və Fransa Ayni aviabazasından istifadə niyyətlərini bildirirdilər. Tacikistan isə aviabazanı hansı dövlətin istifadəsinə verəcəyi haqda bir-birinə zidd məlumatlar verirdi.

2001-ci ilin dekabr ayında Özbəkistanda Karşı-Xanabad bazasının açılması haqda razılıq əldə edildikdən sonra, ABŞ Tacikistanda da hərbi bazasının yerləşdirilməsi haqda razılıq əldə edilmişdi. Tacikistan hətta o zaman artıq həmin bazada olan Rusiya hərbiçilərinin oradan çıxarılmasına da başlamışdı. Amma Donald Ramsfeld "fikrini dəyişdi" və hərbi bazonın Qırğızistanda açılmasına qərar verdi (26). Bir qədər sonra D.Ramsfeld eyni məsələ haqda yenidən müraciət etsə də, bu dəfə də Rusiya və Çinin narazılılığı səbəbindən alınan cavab mənfi oldu.

Ümumiyyətlə, bu məsələ haqda maraqlı fikirlər mövcuddur. Aviabaza mövcuddur, təmir olunub, yenidən qurulub, modernləşdirilib və istifadəyə yararlıdır. İstifadədə maraqlı olan tərəflər də var, həm də az deyil. Amma istifadəsiz qalır. Bir çoxlarının fikirlərinə görə, səbəb Rusiya ilə bağlıdır. Tacik politoloqlarının fikirlərinə görə, "Moskva aviabazadan hər hansı başqa bir dövlətin istifadə etməsini istəmir. Tacik hökuməti isə nə edəcəyini bilmir: baza özünə lazım deyil, istifadə üçün hər hansı bir dövlətin istifadəsinə vermək isə digər bir dövlətlə problem yaşanmasına səbəb ola bilər" (27). Digər bir fikrə görə, Tacikistanın Rusiya ilə Hindistan arasında qərarsız olduğunu göstərsi, əslində taktiki gedisdir və Tacikistan bu yolla Rusiyadan daha çox icarə haqqı ala biləcəyinə ümidi edir. Tacikistan bundan əlavə Rusyanın 201-ci baza üçün ödədiyi məbləğin miqdardından da narazıdır və bu məbləğin artırılmalı olduğunu hesab edir (bu haqda Rusiya ilə damışqların 2014-də baş tutacağı ehtimal olunur). Ümumiyyətlə, son illərdə Tacikistanla Rusiya arasında münasibətlər bir qədər gərgindir. Tacikistanda elə hesab edirlər ki, onların iqtisadi təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyətə malik Roqun Su Elektrik Stansiyasının inşası məsələsində Rusiya onlara lazımı qədər maliyyə və diplomatik yardım etmir. Lakin bütün bu səbəblərə baxmayaraq, Tacikistan Prezidentinin "Rusiyaya "yox", başqa bir dövlətə "hə" deyə biləcək qədər müstəqil olmadığı və bu səbəbdən də heç bir konkret atılmadığı" deyilir.

Son vaxtlar belə bir ehtimal irəli sürülür ki, Birləşmiş Ştatlar Qırğızistanda "Manas" aviabazasının bağlanmasından sonra Tacikistanın "Ayni" aviabazasına yenidən maraq göstərə bilər. Tacikistan tərəfdən "kifayət qədər icarə haqqı müqabilində bu məsələyə baxılmasının mümkün olduğu" bildirilir. Lakin ABŞ-in Tacikistandakı səfiri Kenneth Gross bildirir ki, ölkələr arasında Ayni bazası ilə bağlı heç bir danışq aparılmır (27).

Butün bu baş verənlər fonunda Tacikistanın nəyə görə aviabazanı Hindistana icarəyə vermədiyi haqda haqlı sual yaranır. Belə ehtimallar mövcuddur ki, son dönenlərdə Çinin regionda öz maraqlarını təmin etmək istiqamətdə əvvəlkinə nisbətən bir qədər fəallaşması Tacikistan hökumətinin Çinin ciddi geosiyasi rəqibi olan Hindistanın xeyrinə qərar verməsinə müəyyən qədər təsir etməyə bilməz. Çinlə münasibətlərinin pozulmasını istəməyən Tacikistan hələ də qərarsız qalmaqdə davam edir (25).

Son olaraq məqalənin əvvəlində qeyd etdiyimiz bir fikri bir daha təkrar etmək istərdik. Əslində bütün dünyada qüvvələr balansının necə olmasına Mərkəzi Asiya dövlətlərində hadisələrin hansı istiqamətdə inkişaf etməsinin əhəmiyyətli dərəcədə təsiri ola bilir. Öz növbəsində, dünyanın aparıcı dövlətlərinin, həmçinin region dövlətlərinin xarici siyaset fəaliyyətləri Mərkəzi Asiyada baş verən proseslərə təsir edən mühüm amillərdən biridir. ABŞ-in C.Hop-

kins universiteti yanında Mərkəzi Asiya – Qafqaz İnstitutunun rəhbəri Frederik Starrın dediyi kimi, Mərkəzi Asiya regionu bir çox qlobal problemlərin həlli üzrə həddən artıq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Və bu baxımdan dünya dövlətlərinin regionu diqqətdən kənarda qoymaması, fikrimizcə, başa düşüləndir.

ƏDƏBİYYAT

1. Мурад ЭСЕНОВ. *Центральная Азия на пороге XXI века* - <http://www.ca-c.org/datarus/esenov3.shtml>
2. S.Frederick STARR. *A Partnership for Central Asia* // *Foreign Affairs*, No4, 2005 - <http://www.foreignaffairs.com/articles/60833/s-frederick-starr/a-partnership-for-central-asia>
3. Збигнев БЖЕЗИНСКИЙ. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Москва: Международные отношения, 2009. – С.280.
4. *Правовой Департамент МИД РОССИИ/Перечень Двусторонних Международных Договоров России* - http://www.mid.ru/bdomp/spd_md.nsf/0/8581389606ac73d644257ce10027d27c
5. Resolution 1386 (2001) - <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/708/55/PDF/N0170855.pdf?OpenElement>
6. Андрей А.БАЙКОВ. *Геополитика американских военных баз* - <http://dokumentika.org/lt/naikinimo-ginklai/voennie-bazi-ssha-forma-kolonizatsii-miraputem-vnedreniya-vlasti-i-voennoy-moschi-na-territoriuu>;
7. *Борьба с терроризмом: современный опыт США* - <http://www.counter-terror.kz/ru/article/view?id=73>
8. *В Таджикистане появилась новая американская военная база* - <http://warsonline.info/geostrategiya/v-tadzhikistane-poyavilas-novaya-amerikanskaya-voennaya-baza.html>
9. *Американские военные ищут новые базы для дронов в Центральной Азии* - <http://russian.rt.com/article/22432>
10. Александр РОМАНОВ. *Россия вооружит Среднюю Азию, чтобы помешать США* - <http://www.km.ru/v-rossii/2013/10/02/ministerstvo-oborony-rf/721968-rossiya-vooruzhit-srednyuyu-aziyu-chtoby-pomeshat>
11. *О бюджете города Байконур на 2012 год* - <http://docs.pravo.ru/document/view/21533518/20770069/>
12. *Казкосмос предлагает заменить ракету «Ангара» в проекте «Байтерек»* - <http://news.mail.ru/politics/11244140/>
13. Дамир БАЙМАНОВ. *Космодром «Байконур» может постепенно перейти к Казахстану - Г.Мурзакулов* - <http://inform.kz/rus/article/2313610>
14. Дмитрий ПОПОВ. *Американская военная база в Центральной Азии: за и против* - <http://newskaz.ru/comment/20130627/5254736.html>
15. Андрей КОРБУТ. *Военные базы в Центральной Азии: Торг продолжается* - <http://vpk-news.ru/articles/1067>
- 16.. *Американская военная база в Центральной Азии: за и против* - <http://newskaz.ru/comment/20130627/5254736.html>
17. Sergei MARKEDONOV. *The 'big game' in Central Asia is long over* - http://rbth.co.uk/opinion/2013/06/27/the_big_game_in_central_asia_is_long_over_27533.html
18. Екатерина ЗАБРОДИНА. *Пентагон закрывает базу в Киргизии* - <http://www.rg.ru/2013/10/21/manas.html>

19. Россия и Киргизия подписали соглашение об объединенной военной базе -
<http://www.rg.ru/2012/09/20/soglashenie-anons.html>
20. Германия - база в Термезе не имеет альтернативы -
<http://www.uznews.net/ru/world/19879-germanija-baza-v-termeze-ne-imejet-alternativy>
21. В Узбекистане вновь открывается американская военная база -
<http://www.nr2.ru/167763.html>
22. Узбекистан разрешил США использовать авиабазу Термез -
<http://ru.reuters.com/article/topNews/idRUZVE55583120080305>
23. Индийская авиабаза в Таджикистане готова: первый стратегический ход в ЦентрАзии сделан - <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1172486520>
24. Deidre TYNAN. Tajikistan: Dushanbe Dangling Ayni Air Base Before Russia -
http://inosmi.ru/middle_asia/20101021/163751820.html#ixzz33yfKGcID
25. Виктор САВЕНКОВ. Авиабаза «Айни»: Против кого будут дружить русские, таджики и индийцы? - <http://svpressa.ru/society/article/51212/>
26. Джошуа КУЧЕРА. Таджикистан предлагал США базу, начал выселять российских военных, но Пентагон построил для него вместо этого мост -
<http://russian.eurasianet.org/node/59949>
27. Джошуа КУЧЕРА. Почему простаивает авиабаза "Айни" в Таджикистане? -
<http://russian.eurasianet.org/node/31196>

СЕВИНДЖ РУИНТАН
д.ф.и.н.,
доцент Бакинского Государственного Университета
ДЖАВИД АЛИСКАНДАРЛИ
Бакинский Государственный Университет

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПРИСУТСТВИЕ РОССИИ И США В ПОСТСОВЕТСКИХ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИХ РЕСПУБЛИКАХ

В конце XX века с распадом Союза Советских Социалистических Республик как все остальные бывшие республики Союза, так и центральноазиатские республики Казахстан, Киргизия, Узбекистан, Таджикистан и Туркменистан объявив о своей независимости стали полноправными членами мирового сообщества и тем самым вошли в сферу интересов мировых государств, а также международных организаций. С одной стороны США и её союзники, с другой Россия, Китай и частично Иран начали борьбу за геополитическое господство в регионе. По мнению некоторых западных аналитиков, США, Россия и Китай возродили «большую игру» в регионе, которая шла в XIX веке между Россией и Британской империей, но теперь уже по правилам современного времени. Кроме того, сегодня в этой борьбе на региональные государства могут оказать влияние также Турция, Пакистан, Индия и страны Европейского Сообщества. В рамках данной статьи говорится о событиях конца XX – начала XXI веков, которые сделали возможным военно-политическое присутствие двух противоборствующих между собой государств – США и России в регионе.

SEVINJ RUINTAN

Phd, assotiated professor of Baku State University

JAVID ALISGANDARLI

Baku State University

MILITARY AND POLITICAL PRESENCE OF RUSSIA AND USA IN POST-SOVIET CENTRAL ASIAN REPUBLICS

With the collapse of Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in the end of XX century, which covered 1/6 area of XX the world, geopolitical situation of member states of USSR has changed radically. Republics of Central Asia - Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan declared independence and became full members of international community, thereby entered into the sphere of interests of states, international and regional organizations. Geopolitical struggle began between the United States and its allies on the one hand and Russia, China and partially Iran on the other hand. Some Western analysts believe that the first three states resumed "Great Game" of XIX century on the territory of Central Asia in accordance with the rules of the modern world. However, in addition to these states currently Turkey, Pakistan, India and European Union also have an impact on the processes taking place in the region. This article refers to the participation and reasons for the military-political involvement of two struggling countries - USA and Russia in Central Asia against the background of world events in the end of XX century - beginning of XXI century.

Rəyçilər: t.e.d.A.R.Göyüşov, t.e.d.M.B.Fətəliyev

Bakı Dövlət Universitenin Türk xalqları tarixi kafedrasının 17 iyun 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə (protokol №8) çapa məsləhət görülmüşdür.